

Nordanby gärde

Västerås socken, fastighet Västerås 4:63 och 4:90, Västerås kommun, Västmanland

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2017:39
ARKEOLOGISK UTREDNING ETAPP 1 OCH 2

Nordanby gärde

Västerås socken, fastighet Västerås 4:63 och 4:90,
Västerås kommun, Västmanland

Leif Karlenby

Lst dnr 431-3592-2016

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2017 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2017:39

Författare Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Mistlar.

Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_160001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	7
Tidigare undersökningar	7
Syfte och frågeställningar.....	7
Metod	9
Resultat	11
Tolkning	14
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	15
Bilagor	18
<i>Bilaga 1. Schaktlista</i>	18

Figur 1. Karta över Västerås med den aktuella utredningsplatsen markerad med svart ring. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

Västerås stad planerade att bygga bostäder inom en parkyta öster om Bergslagsvägen och söder om Norrleden, strax nordöst om Nordanby gård.

En yta motsvarande cirka 12 000 kvadratmeter utredningsgrävdes. På platsen framkom inga fornlämningar. Ett tiotal flacka diken med skålformad botten påträffades dock, som kan vara rester efter ett äldre odlingssystem med avlånga åkrar. De sammanfaller väl med "crop marks" som syns på ett äldre flygfoto över området, där spår efter diken framträder genom den yngre odlingsytan. Det äldre åkersystemet borde vara äldre än landeriet från tidigt 1800-tal.

Inledning

Västerås stad planerade att bygga bostäder inom en parkyta öster om Bergslagsvägen och söder om Norrleden, strax nordöst om Nordanby gård. Området ligger i en redan kraftigt utbyggd del av Västerås, där bebyggelsen har vuxit fram sedan tidigt 1960-tal. Länsstyrelsen bedömde att det fanns risk att området innehöll fornlämningar, då en undersökning som genomfördes strax norr om Nordanby gård år 2004 uppdagade omfattande fornlämningar från senneolitikum till järnålder. Fornlämningen begränsades aldrig åt öster, då undersökningsområdet slutade invid Bergslagsvägen (Andersson m.fl. 2004).

Huvuddelen av utredningsytan låg som gräsmatta med en trädbevuxen zon i söder. I sydväst växte ett bestånd med mistlar (se figur 2 och 3). Det fanns inga kända fornlämningar registrerade inom utredningsytan.

Utredningsområdet var ursprungligen cirka 17 000 kvadratmeter stort. På grund av mistelförekomsten togs den västra halvan bort från exploateringsområdet, då de skyddsåtgärder som behövde följas i samband med mistlarna gjorde denna yta oanvändbar.

Över ytan har vid upprepade tillfällen vatten- och avloppsledningar samt kablar med olika funktion grävts ned, främst i öst-västlig riktning (se figur 5). En större avloppsledning fanns i den södra delen av området. Den kvarvarande, östra delen var 12 000 kvadratmeter stor, där betydande hänsyn ändå måste tas till tidigare nedlagda ledningar. Den ungefärliga gränsen har markerats på kartan (figur 5).

Figur 2. Vy över områdets västra del med de mistel-angripna träden i fonden. Foto från öster.

Figur 3. En dunge med kraftig förekomst av mistel. Foto från nordöst.

Figur 4. Vy över den östra delen av området, som var den del som slutligen utreddes. Foto från nordväst.

Bakgrund och kulturmiljö

Nordanby gård, som ligger cirka 500 meter sydväst om det aktuella området, byggdes i början av 1800-talet som ett så kallat "Landeri", det vill säga en sommarbostad för en burgen borgare i staden. Namnet kommer från tyskans "länderei"¹. Det rör sig egentligen om en regelrätt jordbruksfastighet, där borgaren kunde odla säd och grönsaker, samt hålla djur för den egna konsumtionen, men också för avsalu. Landeriet är ett av få bevarade i landet, då många av dem kom att rivas i samband med städernas utbyggnad under 1900-talet.

Tidigare undersökningar

Utredningsområdet låg strax öster om ett boplatssområde som undersöktes år 2004, boplatss Västerväs 987. Boplatss innehöll sex hus, bland annat ett långhus från romersk järnålder och flera tvåskeppiga hus från senneolitikum-äldre bronsålder. Inom boplatss påträffades 989 anläggningar. På en berghäll centralt inom området framkom en hållristning med fyra skålgropar och en slipad yta (Andersson m.fl. 2004).

Boplatss avgränsades inte österut och Länsstyrelsen bedömde att det var troligt att den kunde fortsätta in i det nu aktuella exploateringsområdet.

I övrigt finns en del hållristningar registrerade i trakten, liksom boplatsser, gravar och gravfält. Många av dessa är idag omgivna av hus och bebyggelse eller undersöktes i samband med att området bebyggdes.

Området närmast Nordanby är relativt fornlämningsfattigt jämfört till exempel med Tunby i väster, där en större undersökning med spännande och intressanta resultat grävdes år 1996. Drygt 800 boplatsslämningar i form av stolphål, härdar, kokgropar, gropar, kulturlager och brunnar samt en skärvstenshög påträffades. 13 huskonstruktioner kunde urskiljas med dateringar från sen bronsålder till vendeltid och en byggnad från vikingatid/medeltid. Även spår av sentida bebyggelse påträffades. Fynd gjordes av keramik, bränd lera, brons- och järnföremål, glas, kamfragment, bergartsföremål och ben (Annuswer & Karlsson 2003).

Syfte och frågeställningar

Syftet med utredningen var att konstatera om det inom området fanns fornlämningar som inte tidigare var kända. Utredningen skulle också ge Länsstyrelsen ett beslutsunderlag inför en tillståndsprövning om ingrepp i fornlämning, och kunna användas som underlag i kommunens framtida planering för området.

Undersökningens viktigaste målgrupper var Länsstyrelsen och Västerväs stad.

1 Nationalencyklopedin, landeri. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/landeri> (hämtad 2017-05-26).

Figur 5. Plan över utredningsområdet med alla ledningar och de grävda schakten utritade. Skala 1:1 500

Figur 6. De första schakten har grävts i områdets östra del. Foto från sydväst.

Metod

Utredningen skulle utföras med hög ambitionsnivå. Den skulle ge ett fullgott underlag inför kommande samhällsplanering och arkeologiska undersökningar. Utredningen genomfördes i två etapper. Först gjordes en förberedande arkiv- och kartstudie som skulle klargöra om det i området fanns synliga fornlämningar eller om det fanns områden där fornlämningar som inte var synliga ovan ytan kunde finnas.

Kartstudierna omfattade digitalt tillgängliga kartor på Lantmäteriet. Det historiska kartmaterialet över Nordanby var ytterst begränsat, enda tillämpliga karta var Häradsekonomska kartan från åren 1905–11. En karta över Sankt Ilans socken från år 1688 fanns också i Lantmäteriets arkiv, men denna var naturligtvis för storskalig. I tillägg till kartorna har Riksantikvarieämbetets Fornsök studerats för att skapa en bild av den lokala fornlämningsmiljön.

Utöver arkiv- och kartstudierna gjordes en okulär fältinventering. Då området låg som parkmark var denna snabbt genomförd.

Den andra etappen utgjordes av schaktgrävning med maskin. Detta skedde genom att schakt med en skopas bredd (1,6 meter) och en längd mellan 6 och 33 meter grävdes jämnt fördelade över ytan. Som noterades ovan, kom halva utredningsytan att utgå från aktuellt område, varför de 21 schakten med en sammanlagd längd av 318 meter och en yta om 509 kvadratmeter utgjorde 4,2 procent av den totala utredningsytan på 12 000 kvadratmeter. Enligt undersökningsplanen skulle 5 procent grävas, men det stora antalet rör och kablar gjorde detta svårt att genomföra. Schakten fylldes igen efter slutförd utredning.

Figur 7. Ett av de längre schakten som grävdes. I botten syns en svag flammighet som består av ett tunt skikt kulturjord, förmodligen spår efter ett äldre odlingskikt. Foto från söder.

Resultat

Inga fornlämningar påträffades i de 21 schakten. I tio av dem fanns spår efter grunda diken, förmodligen grävda som gränser mellan äldre åkerytor; de kan kallas parcellavgränsande diken, även om ordet dike har dålig klang i fornlämningsmanhang (de är ej spår efter äldre tiders bruk). Dessa diken och deras förlängning har markerats på kartan i figur 8c. De sträckte sig i öst-västlig riktning och låg med 5,9; 7,7; 10,7; 12,1 och 20,6 meters mellanrum. Omräknat till alnar (den troligen ursprungliga måttenheten) blir detta 10, 13, 18, 20,5 respektive 35 alnar. Det största måttet kan bero på att schakten har missat ett dike.

Vid en jämförelse med ett äldre flygfoto¹ över Nordanby kan man se spår i, den då helt upplöjda, ytan av ett underliggande system med åkeravdelande "crop marks" som torde överensstämma med de nu påträffade dikena. Riktningen är inte helt densamma, men skillnaden kan bero på att endast någon eller ett par meter av diket var synligt i schakten, samt att dessa inmättes med en handhållen GPS, vilket kan ha inneburit en något sämre precision.

Det äldre odlingsystem som ådagaläggs genom denna parcellindelning kan antingen föras till det jordbruk som etablerades i samband med att Nordanby landeri byggdes eller till en ännu äldre jordbruksfas. Emellertid vore det märkligt att dela upp åkermarken i olika långsmala ägor om den ägdes av en och samma brukare, som var fallet med landeriet. Det är enbart vid jord som brukas av flera personer som anledning finns att dela upp marken på detta sätt.

Är det alltså möjligt att dikena är spår efter en äldre odlingshorisont? Denna typ av flacka diken (se figur 8a) med skålformad botten har dykt upp på andra platser; exempel finns från Sörlunda i Lindesberg (Rönngren 2017), Moränget i Hedemora (Karlenby 2017), Norra Marieberg i Örebro (Larsson & Karlenby 2017) samt Bäcklunda strax söder om Norra Marieberg (Knabe 2003; Graner & Johannessen 2003; Andersson & Graner 2005). De har genomgående kunnat dateras med ¹⁴C-analys till medeltid eller tidig nyare tid.

I övrigt fanns ett antal rännliknande formationer, kol- och sotförekomster och andra mörkfärgade lämningar i några av schakten. Ingen av dem bedömdes utgöra anläggningar och inte heller vara fornlämningar. Ett exempel återges i figur 9. Lämningen framstod som en ränna vid avbaningen, därför utvidgades schaktet (OS209) runt rännan. Det visade sig då vara ett oformligt sotfärgat lager, utan några tecken på medveten konstruktion. Sannolikt rör det sig om rester efter gammal åkerjord.

1 Hämtad från Eniro kartor – gamla flygfoton.

A

Figur 8a) Ett av dikenena har undersökts och i bild ser vi också en sektion som visar dess bottenform. Det är flackt med ett djup på endast några centimeter och har en skålformad botten. Funktionen har inte varit att dränera åkern utan de har fungerat som mark-ering för åkrar som mätts ut på marken.

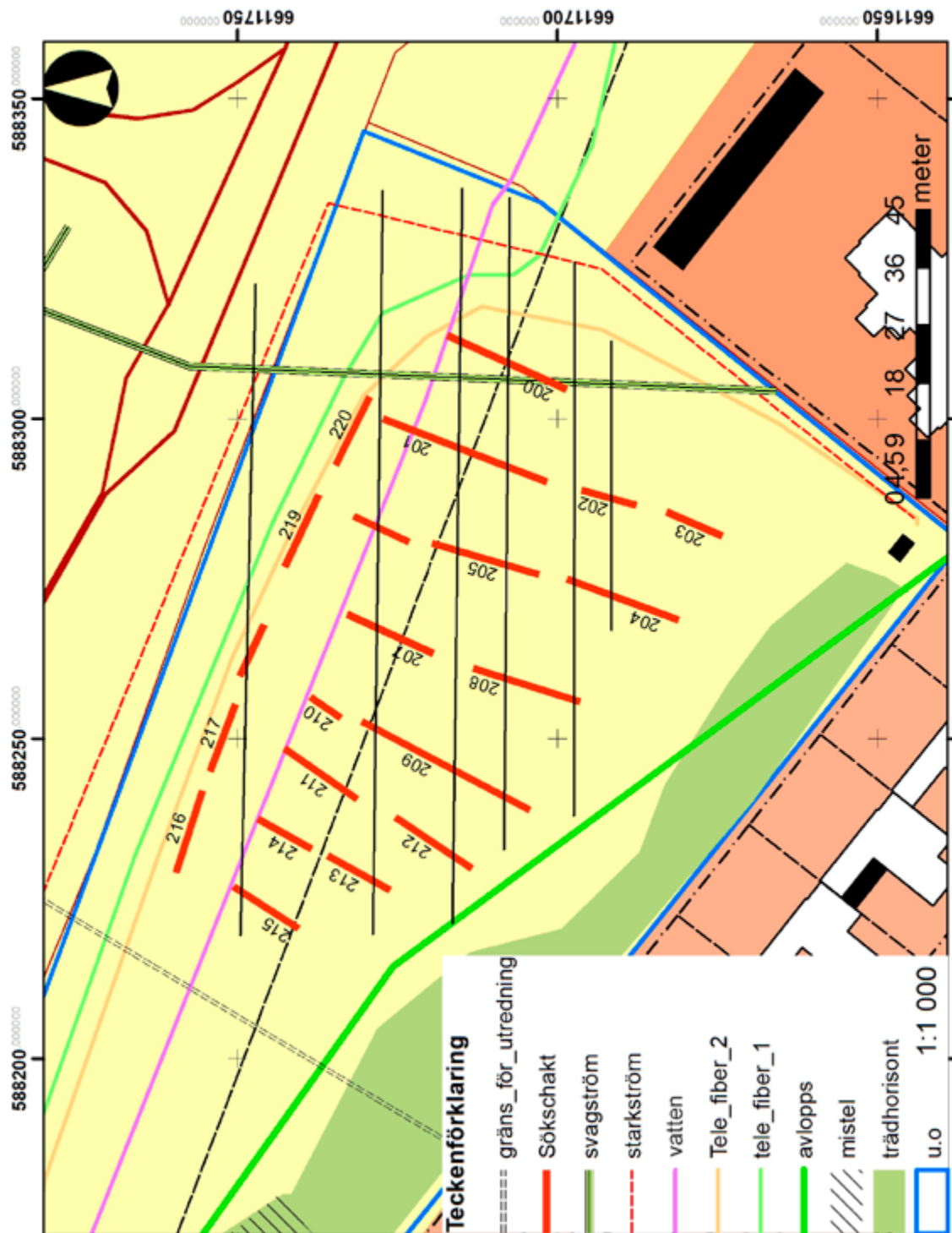
Figur 8b) På en fotokarta från 1950-talet kan man se det äldre åkersystemet lysa igenom den moderna åkern. Bild från Eniro kartor: äldre flygfoto.

B

1955–1967

2011–2017

Figur 8c) Plan över de grävda schakten med de påträffade dikena markerade och deras förväntade utbredning i öst-västlig riktning. Skala 1:1 000.

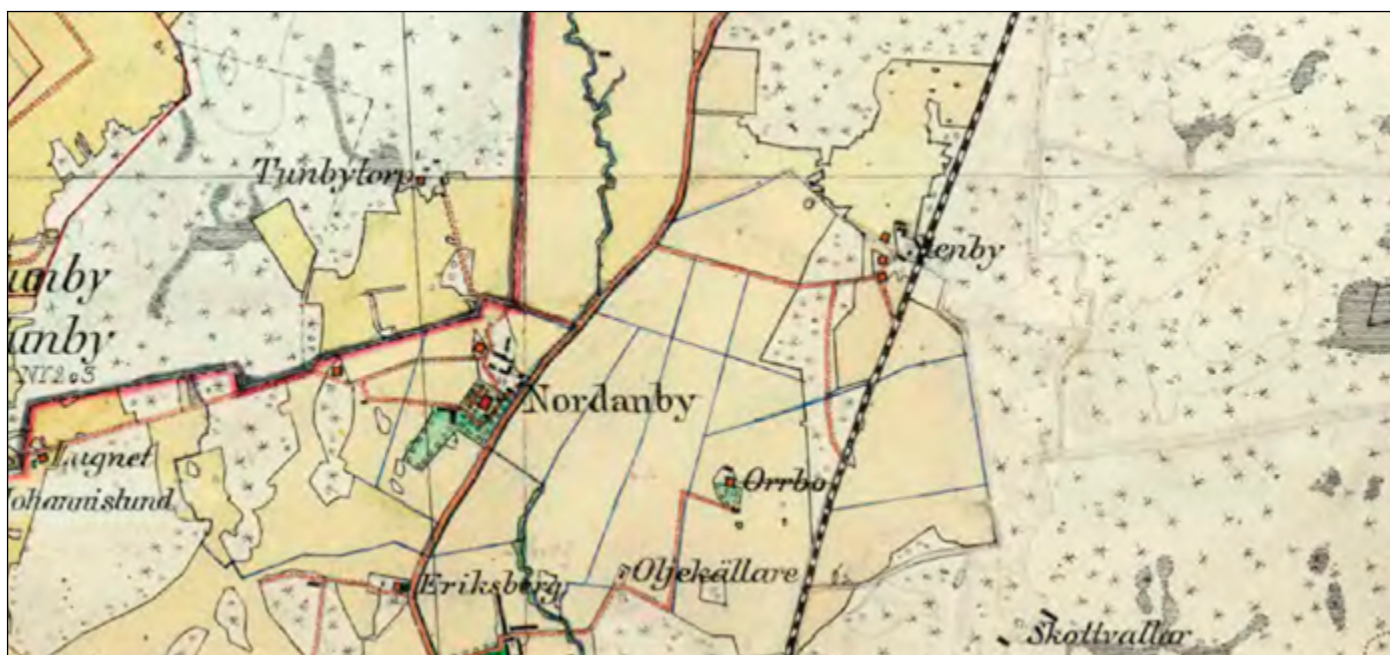

Figur 9. Flammig och sotig kulturjord i botten av schakt OS209. Det rör sig om äldre odlingsjord och inte anläggningar.

Tolkning

Ytan visade endast spår efter tidigare odling, i övrigt inga spår av forn-lämning. Om odlingsspåren hör ihop med etableringen av Nordanby landeri eller äldre lämningar är svårt att uttala sig om utan ¹⁴C-analys. Det vore dock anmärkningsvärt för en ensam ägare till landeriet att dela upp sin åkermark i små, smala ytor. Det är därför mer sannolikt att det rör sig om ett tidigare system med åkrar.

Marken är belägen i ett lägre parti mellan kullen vid Nordanby gård, där en förhistorisk boplats har påträffats och en liknande förhöjning i öster. Läget har förmodligen inte varit optimalt. Marken bestod också huvudsakligen av lera och silt, något som gör att området inte har varit favoriserat för bosättning.

Figur 10. Utsnitt ur den häradsekonomska kartan från åren 1905–11. Nordanby ligger här i ett uppodlat åkerlandskap, men dikessystemet stämmer inte överens med de avlånga åkrar vi kan se i figurerna 8b och 8c.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med utredningen var att konstatera om det inom området fanns fornlämningar som inte tidigare var kända. Utredningen skulle också ge Länsstyrelsen beslutsunderlag inför en tillståndsprövning om ingrepp i fornlämning och kunna användas som underlag i kommunens framtida planering för området.

En avvikelse från de ursprungliga planerna gjordes, då den västra delen av utredningsområdet visade sig vara svår att undersöka på grund av skyddsåtgärder för det omfattande mistelbeståndet. Ett beslut togs i fält tillsammans med kommunens representant att detta område inte skulle omfattas av utredningen. Beslutet förankrades också med Länsstyrelsen. Det är viktigt att påpeka att om något skall ske inom den västra ytan, måste först en arkeologiska utredning genomföras där, eller i alla fall ett beslut tas av Länsstyrelsen om ett annat förfarande.

I övrigt kunde schaktningsgrävningen visa att det inom den östra delen inte fanns några fornlämningar. Detta innebär att syftet i undersökningsplanen har uppnåtts.

Referenser

Tryckta källor

- Andersson, J. Graner, G. 2005. *Bönderna vid Bäcklunda. Från stenålder till historisk tid. Del 3.* Närke, Morsjö socken, Törsjö 2:4, RAÄ 52. Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen rapport 2005:1 (DAFF). Örebro.
- Andersson, J. Karlenby, L. & Söderberg, M. 2004. *Nordanby äng. Stenålder och järnålder i Västerås norra utkant.* Västmanland, Skerike socken¹, Västerås 4:91, 4:48 och 3:12, RAÄ 987. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen, Dokumentation av fältarbetsfasen 2004:3. Arkeologisk undersökning. (RAÄ dnr 321-1073-2006).
- Annuswer, B. & Karlsson, C. 2003. *Tunby gård. Fem gårdsfaser från bronsålder till vendeltid.* Tunby 4:48,4:88, RAÄ 21 : S:t Ilians socken, Västerås stad, Västmanland. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Rapport 2002:15. Stockholm.
- Graner, G. & Johannessen, A-C. 2003. *Bönderna vid Bäcklunda. Från stenålder till historisk tid. Del 2.* Närke, Morsjö socken, Törsjö 2:4, RAÄ 52. Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen rapport 2003:02 (DAFF). Örebro.
- Karlenby, L. 2017. *Moränget – en medeltida åker och platsen för en senmesolitisk slagplats.* Arkeologisk förundersökning inom del av fastigheten Hedemora 2:79-82, Hedemora kommun, Dalarnas län. Arkeologgruppen AB Rapport 2017:27. Örebro.
- Knabe, E. 2003. *Bönderna vid Bäcklunda. Från stenålder till historisk tid. Del 1.* Närke, Morsjö socken, Törsjö 2:4, RAÄ 52. Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen rapport 2003:01 (DAFF). Örebro.
- Larsson, S. & Karlenby, L. 2017. *Norra Marieberg – Moholm.* Arkeologisk utredning i detaljplaneområdet Norra Marieberg, Morsjö socken, Örebro kommun, Närke. Arkeologgruppen AB Rapport 2017:12. Örebro.
- Rönngren, J. 2017. Åkrarna i Sörlunda. Manuskript.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Rikets allmänna kartverks arkiv:

Häradsekonomiska kartan 1905-11; Tillberga 112 83 22.

WEBBMATERIAL

Riksantikvarieämbetet: Fornsök (Västerås 21:1–3; Västerås 987:1, 1313 m.fl.).

Nationalencyklopedin, uppslagsord: landeri.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/landeri> (hämtad 2017-05-26)

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Västmanland
Kommun	Västerås
Landskap	Västmanland
Socken	Västerås (f.d. Sankt Ilians)
Fastighet	Västerås 4:63, 4:90
Fornlämningsnummer	—
Lämningstyp	
—	
Datering	
—	
Typ av undersökning	
Utredning	
Länsstyrelsens beslutsdatum	
2016-11-29	
Länsstyrelsens diarienummer	
431-3592-2016	
Arkeologgruppens projektnummer	
Ag2016_81	
Projektleddning	Leif Karlenby
Personal	Leif Karlenby, Nina Balknäs
Undersökningstid	2017-03-27 till 2017-03-30
Exploateringsyta	12 000 m ²
Undersökt yta	509 m ² , 318 löpmeter
Inmätningsteknik	GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	-
Arkiv	
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.	
Digitalt arkiv	
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.	
Fynd	
Inga fynd omhändertogs.	

Bilagor

Bilaga 1. Schaktlista

OS200

20x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS201

28x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. I schaktet fanns två diken, båda var grunda, 0,1 meter, med skålformad botten. Ett dike var beläget i nordvästlig till sydöstlig riktning, det andra i öst-väst.

OS202

6x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. I schaktet fanns två parallella diken/rännor i nordvästlig till sydöstlig riktning.

OS203

11x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS204

17x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Ett dike i öst-väst.

OS205

17x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Ett dike i öst-väst. I övergången mellan matjord och silt fanns ett tunt, flammigt lager med mörkbrun till grå silt. En del av detta lager liknade en hästskoformad ränna, men var förmodligen bara en variation i lagret. Förmodligen inte så gammalt, kanske gammal odlingsjord.

OS206

10x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Flammig övergång.

OS207

16x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Dike i öst-väst.

OS208

20x1,6 meter, 0,3-0,4 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Ett dike i öst-väst.

OS209

33x1,6-5,0 meter, 0,2-0,4 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. I skiljet tunt skikt med kol- och sothaltigt kulturlager, eventuellt rest av gammal åkerjord. Rännliknande form som efter utvidgning av schaktet visade sig vara en kulturlagerfläck utan form och djup. Tre parallella diken invid varandra i södra delen av schaktet, belägna i öst-väst.

OS210

9x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS211

13x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Ett dike i öst-väst.

OS212

15x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Matjordigt, flammigt lager i övergången mellan matjord och silt. Förekomst av kol. Ett dike i öst-väst.

OS213

10x1,6 meter, 0,3-0,4 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. Ett dike i öst-väst.

OS214

10x1,6 meter, 0,2 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. I södra änden del av dike i öst-väst.

OS215

14x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt. I norra delen ett dike i öst-väst.

OS216

11x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS217

20x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS218

12x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS219

13x1,6 meter, 0,2-0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt.

OS220

12x1,6 meter, 0,3 meter djupt. Överst grästorv, därunder matjord och i botten glacial silt och finsand.

